

velikih boginja, čime se, iako usporeno, tradicionalna pučka »likarija« povlačila pred znanstvenom medicinom.

Sabirući naposljetku odraz društveno-ekonomskih, kulturno-prosvjetnih i zdravstvenih prilika na svakodnevni život i materijalnu kulturu dalmatinskog obalno-otočnog seoskog zaleđa, autor zaključuje da se za oko 150 godina izvršila preobrazba od višestoljetne zatvorenosti seoske patrijarhalne zajednice u nove gospodarske i društvene odnose obilježene početnim elementima kapitalističke privrede.

Na kraju knjige nalaze se sažeci na njemačkom i talijanskom jeziku (181—199), popis korištenih izvora i literature (200—217) te kazala osobnih i zemljopisnih imena (218—235).

Završavajući prikaz djela S. Obada, potrebno je još jednom istaknuti pionirski pokušaj u našoj historiografiji da se sintetski prikažu društveno-ekonomske i kulturne prilike dalmatinskog sela od sredine XVIII. do početka XX. stoljeća. Stoga je ovaj rad, unatoč tome što su, zbog inzistiranja na uopćenosti i izboru naj-reprezentativnijih tema iz dalmatinske prošlosti ostali izostavljeni ili nedovoljno obrađeni brojni drugi aspekti društvenog (proces ekonomsko-socijalne diferencijacije seljačkog stanovništva, raspadanje obiteljskih zadruga), kulturnog (seoska crkvena arhitektura i umjetnine, narodne pjesme, kazivanja, nošnja i običaji) i duhovno-religijskog (vjerovanja, praznovjerje, djelovanje crkvenih redova, nabožna literatura, jezik bogoslužja, glagoljaško pjevanje) životnog svakodnevlja dalmatinskog sela, instruktivan za svaki istraživački pokušaj razmatranja ruralne sredine, kako većih regija tako i pojedinih, zatvorenih i prostorno nevelikih seoskih područja u Dalmaciji.

Lovorka Čoralić

S. I. DANCENKO, RUSSKO-SERBSKIE OBŠČESTVENNYE SVJAZI (70—80-e gody XIX v.), Moskva 1989, 200.

Knjiga Svjetlane Ivanovne Dančenko bavi se problematikom političkih, društvenih i kulturnih odnosa, kao i vezama revolucionara, između Rusije i Srbije u vremenu od berlinskog kongresa (1878) do srpsko-bugarskog rata (1885), dakle, u prvih nekoliko godina srpske nezavisnosti. Ta problematika nije bila do pojave ove knjige cjelovito razmatrana. Širina arhivskih istraživanja, obavljenih u više od deset sovjetskih i jugoslavenskih arhiva, daje knjizi potrebnu znanstvenu vrijednost. Sama autorica naglasila je u Uvodu (3—11) značenje izvještaja ruskog poslanika u Beogradu A. I. Persianija, kao i instrukcija koje je on dobivao iz Petrograda, za objašnjavanje međudržavnih odnosa Rusije i Srbije te pitanja političkog i ekonomskog razvoja Srbije, pravaca njezine vanjske politike i različitih činjenica iz povijesti društvenih, naučnih i kulturnih veza između dvije države. Mnogi dokumenti koje je autorica konzultirala pripadaju osobnim fondovima ruskih javnih djelatnika, a nalaze se u arhivima i bibliotekama Moskve i Lenjinograda. S. Dančenko kaže da su jugoslavenski arhivski dokumenti o problematici kojom se bavi ova knjiga malobrojni i da izuzetak predstavlja fond Srpskog učenog društva u Arhivu SANU u Beogradu. Tamo se mogu naći dokumenti i podaci o razmjeni knjiga s ruskim naučnim društvima, o ruskim učenjacima koji su bili izabrani za dopisne članove Srpskog učenog društva, o pomoći koja je pružena ruskim učenjacima na njihovim putovanjima po Srbiji i dr. Vjerojatno je zbog nedostatka materijala iz srpskih arhiva S. Dančenko svoju pažnju mnogo više usmjerila na odnose Rusije prema Srbiji, nego obratno, Srbije prema Rusiji.

U prvom poglavlju (12—36) govori se o razvoju Srbije poslije berlinskog kongresa i rusko-srpskim političkim odnosima u to vrijeme. S. Dančenko kaže da je osnovni zadatak ruske vanjske politike u to doba bilo očuvanje *statusa quo* na Balkanu, zatim sređivanje odnosa s Njemačkom i Engleskom i obnova trocarskog saveza. Svoj utjecaj na Balkanu Rusija je vršila preko Bugarske. Ruske su pozicije u Srbiji oslabile, a službeni carski krugovi nastojali su ih popraviti »mirnim«¹ putem i ne dopustiti Austro-Ugarskoj potpuni utjecaj u Srbiji.

Kao faktore koji su ubrzali razvoj kapitalizma u Srbiji od kraja 1870-ih godina S. Dančenko navodi ove: postizanje nezavisnosti i oslobođenje od različitih ograničenja koja je nametao turski suvernitet, zatim razvoj ekonomskih i trgovačkih odnosa sa susjednim zemljama na osnovi novosklopljenih sporazuma i sve veća prisutnost Srbije na evropskom tržištu, kao i početak izgradnje željezničkih pruga. Što se tiče trgovine s Rusijom, ona do 1884. gotovo da nije postojala, a onda je unekoliko živnula. Glavni izvozni artikli Rusije u Srbiji bili su riba, ikra, stočarski proizvodi i dr., a najviše petrolej. Trgovinom sa Srbijom najčešće su se bavili trgovci iz Odese i Kerča. S. Dančenko kaže da srpsko tržište još uvijek nije toliko interesantno za ruske trgovce iz barem dva razloga: postoji vrlo povoljno njemačko tržište i, drugo, srpski su proizvodi slični proizvodima ruske privrede.

Jedna od glavnih karakteristika ovoga razdoblja u Srbiji bilo je formiranje građanskih stranaka, kaže S. Dančenko i zatim razmatra osnovna opredjeljenja, djelatnost i socijalni sastav triju političkih grupacija: liberala, naprednjaka i radikala. Liberali su još od kraja šezdesetih godina bili nosioci politike oslonca na Rusiju, dok su naprednjaci, koji su 1880. došli na vlast, bili orijentirani prema Austro-Ugarskoj. Radikali su aktivno istupali protiv austrougarskog utjecaja i oslanjali se na pomoć Rusije. Ipak, u ovo vrijeme Austro-Ugarska je ojačala svoje pozicije u Srbiji, čemu je jednim dijelom pridonijela izgradnja željezničkih pruga. Francuska kompanija La Société de l'Union générale, koja je u siječnju 1881. dobila koncesije za gradnju prve pruge u Srbiji, bila je u čvrstim vezama s bečkom Österreichische Länderbank. Važan korak u vezivanju Srbije za Austro-Ugarsku bilo je potpisivanje trgovačkog ugovora u travnju 1881, a zatim u lipnju iste godine i tajne političke konvencije. Rusko-srpski odnosi zbog svega toga pogoršani su, a još više tome je pridonio i crkveni problem, kada je u listopadu 1881. smišenjen proruski orijentirani mitropolit Mihailo i uskoro prisiljen napustiti Srbiju. Sâm car Aleksandar III podržao je Mihaila, ali bezuspješno. S. Dančenko kaže da je »unatoč proaustrijskom opredjeljenju naprednjačke vlade, ruski utjecaj u Srbiji bio vrlo snažan«² i da se ruska diplomacija i oslanjala upravo na te simpatije srpskog naroda prema Rusiji (27). Jačanje simpatija naroda prema Rusiji osjetila je i srpska vlada, pa je u Petrograd bio upućen Jovan Marinović, u lipnju 1883, ali nije uspio u nastojanju da naprednjaci dobiju podršku u Rusiji.

Rusija je pokušavala naći u Srbiji snage otpora protiv austrougarskog utjecaja. Liberali nisu više bili snažni, pa nisu ni zanimali službene ruske krugove kao mogući nosioci tog otpora. Radikali, pak, u prvo vrijeme svoje djelatnosti nisu dolazili u obzir kao stranka s kojom bi surađivala ruska vlada. Međutim, stvari su se u tom pogledu promijenile kada su radikali izgubili prvotno revolucionarno obilježje. Poslije timočke bune (1883) oni sve više privlače pažnju službenih ruskih krugova. S. Dančenko kaže da su odnosi ruskih vladajućih krugova prema Srbiji bili na pozicijama nemišanja u unutrašnje stvari i nastojanja da pomognu stabilizaciji unutrašnjeg političkog života u Srbiji.

U drugom poglavlju (37—69) S. Dančenko analizira pisanje ruske štampe o Srbiji i rusko-srpskim odnosima. Prihvatila je slijedeću klasifikaciju štampe prema klasno-stranačkoj pripadnosti, koju je — za razdoblje 1880-ih godina — predložio sovjetski znanstvenik B. P. Balucv: dvorsko-monarhistička, buržoasko-monarhistička, buržoasko-liberalna, buržoasko-demokratska, revolucionarno-demokratska i socijal-demokratska.

Među izdanjima dvorsko-monarhističke štampe jedno od najvažnijih mjesta zauzimale su »Moskovske novosti« i »Ruski vjesnik«, koje je izdavao M. N. Katkov. Glavni dopisnik iz Srbije bio je Platon Kulakovski, koji se često potpisivao pseudonimima zbog oštine svojih napisa o politici srpske vlade. List buržoasko-demokratske štampe »Novo vrijeme« imao je za dopisnika iz Srbije u prvo vrijeme A. Hitrovo (1879—80), a zatim P. Kulakovskoga. Toj grupi ruske periodike pripadaju i slavenofilske novine »Rusija«, koje je izdavao I. S. Aksakov. Članke o Srbiji osim njega pisao je i Kulakovski. Buržoasko-liberalna štampa bila je 1880-ih u opadanju. U novinama »Glas« dopisnik iz Srbije bio je N. V. Zjusman, ali je već 1880. bio odatle protjeran i nije mu nađena zamjena. Od ostalih izdanja ove grupe S. Dančenko spominje »Vjesnik Evrope« (urednik M. M. Stasjuljevič) i »Rusku misao« (urednik S. A. Jurjev), u kojima su članci o Srbiji bili malobrojni. U buržoasko-demokratskoj štampi, zapravo narodnjačkoj štampi, srpske su teme našle mjesto samo na stranicama »Vjesnika Narodne volje«, koji je u Ženevi izdavao P. L. Lavrov. U revolucionarno-demokratskim i socijaldemokratskim novinama srpske teme nisu bile obrađivane.

U svojoj knjizi S. Dančenko zatim govori o reagiranju ruske štampe na rezultate berlinskog kongresa, koje se kretalo od smušenosti zbog austrougarske okupacije BiH do postavljanja oštrog zahtjeva da se konačno riješi istočno pitanje. Poslije 1880. u štampi se opet javljaju posebni članci o Srbiji. U središte pažnje došli su srpsko-austrougarski odnosi. Jedna od posebno interesantnih srpskih tema u ruskoj štampi bilo je smjenjivanje mitropolita Mihaila u drugoj polovici 1881. godine. Osim toga, pisalo se i o srpskoj inteligenciji, koja je oslikana negativno, zatim o političkim strankama, o pojavi nezadovoljstva proaustrijskom i antinarodnom politikom naprednjaka, o timočkoj buni, poslije koje interes ruske štampe za zbivanja u Srbiji opada. Interes je, dakle, bio usmjeren uglavnom na politička pitanja, zaključuje S. Dančenko. Ekonomski razvoj Srbije, položaj naroda i agrarno pitanje nisu bili dovoljno zanimljivi za rusku štampu, koja je o pitanju potrebe jačanja utjecaja Rusije u Srbiji bila gotovo jednodušna, a to se slagalo i s mišljenjem službenih ruskih krugova.

Treće poglavlje, o odnosima na području nauke, zauzima više od trećine knjige (70—151). Poseban je odjeljak posvećen djelatnosti Platona Andrejeviča Kulakovskog u Srbiji u razdoblju 1878—82. godine. Pišući o tome, S. Dančenko je, pored ostalog arhivskog materijala, koristila i dnevnik što ga je Kulakovski vodio za svog boravka u Srbiji, a koji se danas nalazi u Odjelu rukopisa Instituta ruske književnosti u Lenjingradu (f. 572). Kulakovski je bio pozvan od srpske vlade da organizira katedru ruskog jezika i književnosti na Velikoj školi. U Srbiju je došao u listopadu 1878. i ubrzo održao nastupno predavanje. Slijedeće je godine za potrebe nastave priredio »Rusku čitanku«. Pokušao je organizirati i rusku čitaonicu, u čemu nije uspio, nego je osnovao ruski odjel pri beogradskoj čitaonici. Bavio se i znanstvenim radom. Propagirao je rusku književnost i znanost na stranicama srpske štampe. Bio je dopisnik više ruskih novina. Kulakovski je inače bio pobornik ideje o pretvaranju ruskog jezika u općeslavenski, što je, naravno, nailazilo na otpor srpske inteligencije, a i naprednih ruskih krugova u kojima se smatralo da je takva ideja protivna nacionalnoj samosvojnosti slavenskih naroda. Kulakovskom nije bila osigurana zamjena, pa je poslije njegova odlaska prekinuta nastava ruskog jezika i književnosti na Velikoj školi sve do 1895. godine.

Zatim S. Dančenko govori o ruskim znanstvenicima koji su između 1878—85. posjetili Srbiju i radili u tamošnjim knjižnicama i arhivima. Bili su to V. V. Makušev, V. V. Kačanovski, K. J. Grot, V. V. Stasov, V. I. Lamanski, I. I. Sokolov, I. S. Paljmov i P. A. Lavrov. U knjizi je opisano što su sve oni radili u Srbiji, koja su bila područja i teme njihova interesa. Jedan od razloga dolaska ruskih slavista u Srbiju bilo je traženje i opis staroslavenskih rukopisa. V. V. Makušev, profesor

Varšavskog sveučilišta, proučavao je zbirku starih rukopisa i knjiga u Narodnoj biblioteci u Beogradu (zbirka skopskog učitelja Hadži Jordana). Napisao je dva članka o izvorima za bugarsku i srpsku povijest i dao opću karakteristiku arheografske i historiografske djelatnosti srpskih znanstvenika. Između ostalih aktivnosti Makuševa u Srbiji treba istaknuti njegov dogovor za tiskanje drugog sveska »Povijesnih spomenika Južnih Slavena i susjednih naroda« (izašao 1882. u izdanju Srpskog učenog društva s ukupno 207 dokumenata koje je Makušev skupio u arhivima Genove, Mantove, Milana, Palerma i Torina). Mladog slavista V. V. Kačanovskog zanimali su srpski i bizantski izvori za povijest Južnih Slavena u 14—15. stoljeću. Napisao je nekoliko članaka o toj temi. O njegovu boravku u Srbiji u ljeto 1879. S. Dančenko nije uspjela naći dovoljno dokumenata da bi ga mogla opisati. *Vladimira Stasova*, koji je tada skupljao materijal za knjigu »Slavenski i istočni ornament« (izašla u Petrogradu 1884—87), zanimala je srpska i bugarska ornamentika i on je iskoristio neke rukopise u Narodnoj biblioteci i knjižnici Srpskog učenog društva. *I. I. Sokolov* izučavao je različite redakcije slavenskog prijevoda Evandjelja. Pregledao je sve rukopise koji su se tada nalazili u beogradskim bibliotekama i opisao ih: 29 rukopisa iz Narodne i 19 iz biblioteke Srpskog učenog društva. *I. S. Paljmov* radio je u Narodnoj biblioteci na neistraženim i neobjavljenim crkvenim rukopisima, u prvom redu grčkim. Izučavao je i srpsku historiografsku literaturu. U njegovoj ostavštini u Arhivu AN SSSR (lenjingradski odjel) čuvaju se bilježnice s ispisima, konceptima i bibliografskim bilješkama, koje je sačinio u Beogradu. Paljmova je zanimalo i stanje suvremene srpske crkve, pa se stoga susretao s predavačima bogoslovije, posjećivao manastire i izučio sve dokumente o mitropolitu Mihailu. *Petar Aleksejevič Lavrov*, koji je kasnije postao jedan od vodećih slavista, u ovo se vrijeme zanimalo Njegoševim stvaralaštvom. Veći dio dokumenata za tu temu bio je u Crnoj Gori, ali dosta građe našao je Lavrov i u Beogradu, kaže S. Dančenko. Lavrov se upoznao i s pjesnikom L. Nenadovićem i od njega dobio dosta podataka o Njegošu.

S. Dančenko ocjenjuje da su boravci ruskih znanstvenika u Srbiji imali, prije svega, veliko značenje za razvoj ruske slavistike. S druge strane, razvijali su se osobni kontakti između ruskih i srpskih znanstvenika, a njihove veze nastavljale su se preko pisama.

Značajna je bila i popularizacija radova srpskih učenjaka: po ruskim novinama i časopisima pojavljivale su se recenzije, na ruski jezik prevedeni su dijelovi ili cijeli radovi iz oblasti historijske geografije, iz povijesti srednjovjekovne srpske države, kao i o vanjskoj politici Srbije. U Rusiji je bila poznata naučna djelatnost Pante Srećkovića, Stojana Novakovića, Milana Milićevića, Jovana Ristića, Nikifora Dučića, Čedomila Mijatovića i dr. Mnogi ruski i srpski znanstvenici znali su se međusobno, dopisivali se i razmjenjivali knjige, što je bilo osobito značajno jer tada nije postojala trgovina knjigama.

Zaključujući ovo poglavlje, S. Dančenko istakla je da su se naučne veze između Rusije i Srbije (zapravo, bolje bi bilo reći: odnosi u oblasti humanističkih znanosti, jer je autorica samo njih istražila) u razmatranom razdoblju snažno razvijale u različitim oblicima. Napomenula je da se srpska inteligencija najviše povezivala sa slavenofilski usmjerenim ruskim znanstvenicima, čemu je, između ostalog, pogodovala i tadašnja prevlast tog usmjerenja u ruskoj slavistici.

U poglavlju o vezama revolucionarnih krugova (152—192) S. Dančenko prvo je opisala stanje u srpskom socijalističkom pokretu, u kojem je bilo došlo do značajnih promjena poslije smrti Svetozara Markovića 1875. godine. Jedan dio socijalista odvojio se od Markovićeve učenja i formirao radikalnu stranku. Njihov »duhovni otac« bio je Adam Bogosavljević. Radikali su bili sasvim nova pojava u političkom životu Srbije, kaže S. Dančenko. Porastao je značaj seljačkih masa, raste

otpor birokraciji, predlaže se mjesna, općinska i okružna samouprava. Na kraju sedamdesetih godina za poslanika u skupštini izabran je Nikola Pašić, budući radikalni vođa. Stranačko glasilo »Samouprava« pokrenuto je u siječnju 1881, a stranka konačno formirana u srpnju 1882. godine. Do timočke bune 1883. ova je grupacija imala naprednu ulogu, bila je to sitnoburžoaska stranka koja je podržavala interese seljaka i obrtnika. U tom prvom razdoblju njezini su vođe imali kontakte s ruskim revolucionarima. Te veze bile su stvorene još ranije, u vrijeme suradnje srpskih socijalista (budućih radikala) u izdanjima P. L. Lavrova, časopisu i novinama »Naprijed«. S. Dančenko objašnjava te veze »idejnom bliskošću Lavrova i budućih srpskih radikala«. Narodnjak Lavrov smatrao je da ruski narod nije spreman za ustanak, nego da ga treba pripremiti putem sistematske propagande. Takve je poglede imala i većina srpskih socijalista, kaže S. Dančenko.

Socijalistički pokret u Srbiji poslije smrti Svetozara Markovića produžio je postojati u malobrojnoj grupi okupljenoj oko Dimitrija Cenića. Odnose s ruskim revolucionarnim krugovima oni su održavali preko srpskih studenata u Moskvi i Petrogradu, od kojih su neki bili pristali surađivati kao dopisnici socijalističkog lista »Radnik«. U »Pismima iz Rusije« koja su se u tom listu objavljivala od travnja 1881. opisan je ruski revolucionarni pokret, položaj ruskog seljaštva, studentski pokreti u Moskvi i Petrogradu. Tko je bio autor tih pisama, nije utvrđeno. S. Dančenko smatra da su »Pisma« rezultat kolektivnog rada srpskih studenata u Rusiji.

Između srpskih studenata koji su sudjelovali u ruskom revolucionarnom pokretu S. Dančenko izdvojila je i opisala djelatnost dvojice: Efrema Kočovića, koji je prvo bio student Moskovske bogoslovije, a 1879. prešao je na Medicinski fakultet Moskovskog univerziteta, i Marka Nikolića, koji je od 1878. bio student Petrovske poljoprivredne i šumarske akademije u Moskvi.

Svjetlana Dančenko pokazala je u ovoj knjizi da su se srpskim pitanjima u razmatranom razdoblju bavili različiti slojevi ruskog društva, od krugova bliskih dvoru do revolucionara. Svi oni dali su svoj doprinos jačanju tradicionalnih veza između Rusije i Srbije. Ova knjiga može poslužiti kao poticaj za jedno poredbeno istraživanje o utjecajima kultura velikih naroda na razvoj znanosti i uopće društvene odnose u Srbiji u drugoj polovici 19. stoljeća.

Damir Agičić

BAŠĆANSKA PLOČA, sv. I—II, JAZU, Povijesna društva Rijeke i o. Krka, Zagreb-Krk-Rijeka 1988.

Vjerojatno najznačajniji lijevi plutej crkvenog septuma (oltarne pregrade) u hrvatskoj povijesti i kulturi uopće velika je vapnenačka ploča ispisana hrvatskim jezikom i glagoljičkim pismom, nastala na prijelazu iz 11. u 12. st., a pronađena u crkvi Sv. Lucije u Jurandvoru kraj Baške na otoku Krku. Riječ je, dakako, o znamenitoj Bašćanskoj ploči, široj javnosti i znanosti otkrivenoj polovinom prošloga stoljeća. Iako je pronalazak jednoga takvog kapitalnog spomenika uvijek senzacionalan, u vremenu u kojem se to zbilo on je značio i mnogo više: to je doba politički obilježeno tuđinskim apsolutizmom u hrvatskim krajevima, a nacionalno buđenje u punom je jeku. Otkriće kamenog dokumenta, starog više od 800 godina, u kojem se na narodnom jeziku i pismu nedvojbeno spominje hrvatsko ime, jedan od najznačajnijih narodnih vladara iz doba stare hrvatske države te njegova kraljevska titula izazvalo je opće ushićenje i uzbuđenje, a nacionalni ponos neočeki-

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 450 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad Hrvatske

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — ožujak 1991.